

La grip de 1918-1919 a Ondara

Robert Miralles
Mestre d'ESO jubilat de l'IES Xebic d'Ondara

L'escenari

En 1918 Ondara comptava amb 2.276 habitants; en 1900, 3.508. L'explicació, en part, de tan gran reculada és, com el/la lector/a ja coneix, la ruïna econòmica de la comarca, que descansava aleshores en la producció i comercialització de la pansa de raïm moscatell. Però, no hem d'oblidar que a la Marina les coses no anaven bé des d'uns quants anys abans de què la fil·loxera infectara les vinyes a Ondara, a partir de 1908, i s'enduguera per davant una època daurada. L'emigració, en evitació de la misèria, fou l'eixida lògica per a centenars d'ondarencs.

En 1918 l'ambient en els carrers d'Ondara era angoixant i trist: la guerra mundial, lluny del poble, havia acabat per passar factura als països no bel·ligerants com l'Estat espanyol; la pansa (encara!) es pagava a preus ridículs a Anglaterra; la taronja, als mercats europeus, igual; les dificultats de transport, difícilment superables; els preus dels productes de més necessitat estaven pels núvols; les unitats familiars s'havien fragmentat: el fill major de moltes cases (quan no el pare i el fill, o tota la família) se n'havia anat a *fer les Amèriques*; la política local, en mans d'uns inútils que formaven part de l'engranatge caciquil, no feia res de profit per al poble. Contràriament, l'enfonsament de l'economia pansera impulsà un canvi en el model productiu, que comença per l'obertura i explotació de nombrosos pous (el Pilar de Pamis i el Vell d'Ondara), apuntalant l'extensió dels cítrics (taronges, mandarines i llimes) i els productes d'horta (tomaca, bajoca, cebes, melons, etc).

Cap a la modernitat demogràfica

La millora en les condicions de vida (salubritat, higiene, alimentació i medicina) al llarg del segle XIX fou notable a Ondara i tingué una incidència més que ressenyable en els indicadors demogràfics: la mortalitat infantil general baixà de més del 50 per mil al 20 per mil, així com en 20 punts el percentatge de les malalties infeccioses, en relació al total, com a causa principal de mort. Per altra banda, entre 1860 i 1900 baixaren la natalitat, del 37 al 30 per mil, la mortalitat, del 24 al 22 per mil, i s'allargà l'esperança de vida dels 32 anys als 40 anys. El salt fou abismal en relació a períodes anteriors, tot i que ens sembla modest vist amb ulls actuals. Malgrat el salt qualitatiu, el poble no comptava ni amb aigua corrent a les cases ni amb una xarxa d'albellons i sanejament digna de tal nom. El sacrifici dels animals per a carn destinada al consum local es feia en un escorxadador situat a la vora de l'Assut i les despulles acabaven en les seues aigües, que, alhora, servien per fer la

bugada d'un bon nombre de cases i per regar hortes dels Pàtins, l'Almúnia i les Alfatares. En definitiva, morir en 1900 resultava *barat*. La tuberculosi, la meningitis, la pallola, la inanició, l'enteritis o el tifus continuaven sent un flagell mortal per a la població.

Les fonts

L'obligació de declarar la grip com causa de mort no fou obligatòria fins 1919, quan ja havia passat el pitjor. El Registre Civil i l'Arxiu Parroquial locals, en especial, un poc de premsa (molt poca cosa) i alguna dada és tot el que hem tingut a l'abast per bastir aquestes notes. Testimonis orals, llevat d'un vague i confús record a la 'cucaracha' entre la gent de més edat, molt pocs, extrem que resulta revelador sobre la relativa incidència que va tenir a Ondara la pandèmia.

La grip a Ondara abans de 1918

La grip ha estat present entre nosaltres, en major o menor mesura, de sempre. Una altra cosa és que, històricament, quasi fins el final del segle XIX, fóra coneguda amb altres denominacions, o, simplement, identificada de forma errònia amb altres afeccions. Segons el diari denier *El Liberal* (números 51-52-53), la grip va afectar Ondara en els primers mesos de 1890. En les actes de defunció d'aqueix any no apareix la grip com a causa de mort en cap cas. Ara bé, sí figuren 12 defuncions per pulmonia (pneumònia) i una per pleuropneumònia, que pot fer-nos pensar en la grip com a causa desencadenant d'aquestes afeccions. La baixada de defenses, la tipologia de la grip (pneumònica) i una mala nutrició, podien provocar que molts malalts, després d'haver superat la grip, recaigueren amb una pneumònia, causant-los la mort per debilitat («*La gripe puede evitarse cuando el organismo está fuerte y bien nutrido, ventaja que se obtiene usando la Carne Líquida Valdés García*», Las Provincias, 21 de desembre de 1918). Així mateix, hem rastrejat en les actes de decessos de la primera dècada del segle XX, per tal d'identificar la presència de la grip, en un mostreig que confirmaria que el virus de la grip apareixia amb una certa freqüència en els primers mesos de l'any, sense arribar a tenir el caràcter d'epidèmia mortal. Per exemple, en 1903 va morir una dona de 63 anys de pulmonia gripal, dos de pneumònia, de 80 i 72 anys, i una de broncopneumònia, de 18 anys. En 1904 faltaren tres persones de broncopneumònia, de 77, 68 i 60 anys, i una de pneumònia, de 37 anys, afeccions darrere les quals hi havia amb tota probabilitat el virus de la grip. Al contrari que en els anys 1918 i 1919, l'edat avançada de les víctimes, en aquests casos, era majoritària.

La grip en 1918

El primer semestre de 1918 va transcórrer sense notícies de la grip, malgrat que la primera onada havia assolat altres terres en aquest període. Ni una sola defunció va ser causada per cap dolença relacionada directament o indirecta pel virus gripal. Potser, es van donar atacs de grip, que resultaren benignes i que crearen un escut

d'immunitat per a l'avenir. No serà fins el juliol quan s'hi produeixen dues morts aïllades per pulmonia (pneumònia) i broncopneumònia, d'un home de 71 anys i una dona de 26, que no tingueren continuïtat en les setmanes següents, sense que puguem asseverar que tingueren el seu origen en la grip. S'especula que l'arribada del virus va seguir una direcció nord-sud, des de França, complementada amb els desembarcaments humans en els ports de Barcelona i València, procedents de diversos punts del Mediterrani europeu.

El dia 14 de setembre es feia pública l'existència de grip a les comarques centrals del País Valencià. El 18 d'octubre moren Anna Ginestar Pastor, de 33 anys, i el seu pare, Josep Ginestar Grimalt, de 73, en l'interval d'unes poques hores, després de contagiar-se l'un de l'altre. Tots dos ho fan en una caseta de l'Era Alta, on probablement foren traslladats, per tal de no empestar més persones de l'entorn familiar. El diagnòstic? «*Broncopneumònia gripal*». Ells encetaren el període de major incidència de la grip. La imminència de la Fira d'Ondara va aconsellar a les autoritats municipals a suspendre-la i ajornar-la als dies 2 i 6 de gener de 1919, en evitació d'aglomeracions que facilitaren la transmissió del virus, mesura que anà acompanyada de la suspensió de les classes a l'escola i de mercat a l'aire lliure, entre altres. El 26 d'octubre faltà Antoni Pérez Puig, de 18 anys; el 26, Josepa Vives Alvarez, de 20; el 28, Ramon Revert Hernandis, de 47; i el 30, Concepció Vicens Sesé, de 21. En total, entre els dies 18 i 30 d'octubre traspasaren per broncopneumònia gripal 6 persones.

El mes de novembre se saldà amb la mort de 4 persones més, les dues primeres per broncopneumònia gripal, la tercera per «*afecció gripal*» i la quarta per «*grippe*»: l'1 ho féu Josep Font Morell, de 5 anys; el 3, Jaume Sancho Isseny, de 31; el 12, Josepa Vives Monsonís, de 20 mesos, i el 22, Salvadora Giner Pallarés, de 22 anys. Desembre va transcórrer sense esglais i l'any es tancà amb 12 defuncions.

Pentinant la premsa de l'època, a penes hem rescatat que tres notícies telegràfiques que ens parlen del pas de la grip per Ondara:

1. «*De Ondara dicen que toma incremento la epidemia*», Diario de Alicante, 17/10.
2. «*Ondara, una defunción*», Diario de Alicante, 28/10.
3. «*Ondara, 1 defunción*», La Provincia, 29/10.

La grip en 1919

El virus va reprendre la seua activitat a principis d'any. El 9 de gener es va produir el primer òbit, Jaume Sanromán Ribes, de 20 anys, per broncopneumònia. En febrer s'hi donaren 3 defuncions per pulmonia: el 2, Vicent Zaragoza Giner, de 29 anys; el 10, Ma. Rosa Mestre Domínguez, de 69, i el 23, Antònia Gayà Pastor, de 27. La resta de decessos, de broncopneumònia, excepte un cas. Al març, 6 morts: Josepa Vives Piera, de 2 anys, el 14; Francesc Lluçar Ferrando, de 28, el 16; Isabel Juan Tortosa, d'un any, el 18; Pau Gayà Sendra, de 46, el 24; Ma. Jesús Bolufer Piera, de

52, el 27; i Josep Torres Sancho, de 35 anys, el 31. A l'abril, 2: Josepa Giner Giner, de 3 anys, el 3, i Francesc Mas Mallol, de 20, el 20. Al maig, 2: Teresa Pérez Ripoll, d'un mes, l'1, i Rosa Morell Timoner, de 76, el 20, de pulmonia. Al juny, un sol cas, Ricard Grustán Puig, de 2 anys, el 20, i, per últim, un cas al desembre, Josep Ma. Peris Fornés, de 24, el 31. En total, 16 traspassos, de les quals 12 van correspondre a broncopneumònies i 4 a pulmonies. En els anys següents, la grip continuà apareixent, encara que en menor mesura; per exemple, en 1920 faltaren 8 persones per broncopneumònia.

La figura del metge Josep Ribera Mínguez

Natural d'Alcoi (1894), en 1918 arribà a Ondara molt jove de metge interí, a penes dos anys després de llicenciar-se en Medicina. Pels mèrits contrets durant l'epidèmia de grip, l'Ajuntament el nomenà metge titular "*[...] por los servicios excelentes prestados en la pasada epidemia gripal, que no solo se hizo acreedor a que se le adjudique la plaza, sino a que se premien sus servicios con la Cruz de Beneficiencia.*" Alcalde liberal entre abril i agost de 1922, es casà amb Ma. Luísa Bosch Díaz, filla del general Bosch, el 5 de Juliol de 1922. En 1923 tornà a Alcoi. Republicà i president del POSE d'Alcoi, hagué d'exiliar-se en 1939 a Algèria, d'on passà després a Marroc, sempre exercint de metge. Va morir en aquest país i soterrat a la històrica ciutat de Meknès (1953).

Grip i factors demogràfics

L'impacte de la grip sobre la població local, fou equiparable a la febre groga de principis del hui-cents, que s'endugué 143 vides, o als 39 òbits per còlera de 1855 o als 49 xiquets traspassats per pallola en 1860? Les principals variables demogràfiques es van veure afectades per la grip de 2018 i 2019? Rotundament, no. La mitja de naixements per any entre 1910 i 1920 fou de 58,2 per any, la mateixa xifra que en el bienni 1918/1919. La de defuncions en el mateix període fou de 62 defuncions, mentre que en 1918 es quedà per baix (50), i en 1919 se superà per poc (65). Els casaments tampoc es van veure pertorbats: mentre entre 1910 i 1920 se celebraren una mitjana de 20,3 casaments, en 1918 se'n feren 25, a l'igual que en 1919. Les morts de 1918 i 1919 tampoc tingueren cap incidència en el nombre de naixements dels anys següents i el de casaments romangué en una xifra idèntica a la de la dècada, de 20 per any.

Recapitulant

- La presència de la grip a Ondara en el bienni 1918-1919 no causà cap desastre demogràfic: no va suposar un augment de la taxa bruta de mortalitat, ni tampoc va tindre cap repercussió sobre la natalitat i la nupcialitat posteriors.
- En la primera onada, en la primavera de 1918, no morí cap persona de grip.
- En total, moriren 28 persones, 12 en 1918 i 16 en 1919, concentrats la majoria entre octubre de 1918 (segona onada) i març de 1919 (tercera onada). Els mesos de major

morbiditat en 1918 foren octubre, amb 6 defuncions, i novembre, amb 4. En 1919, març, amb 6 defuncions, i febrer, amb 3.

- Ignorem el nombre de persones que fou atacada per la grip, però podem especular en què es va apropar a les 250 persones, un 10% de la població.

- La taxa específica de mortalitat gripal el 1918 fou del 5,27 per mil i en 1919 del 7,02 per mil, xifres molt baixes si les comparem amb Oliva (14,8 per mil) o Pego (12,6 per mil).

- Per gènere, faltaren 13 dones i 15 homes.

- Per edats, hi hagué 8 defuncions amb menys de 20 anys, 14 d'entre 21 i 40 anys, i 6 de 41 i més anys, repetint-se l'esquema d'altres poblacions, on el 50% de les defuncions va correspondre, paradoxalment, al segment de població més sa i fort. Per explicar-ho s'han llançat algunes hipòtesis; no obstant, continua sent un misteri.

- Per categories socials, hi ha defuncions entre tots els estrats de la societat local.

- Per localització geogràfica urbana, hi ha una gran dispersió en les defuncions, tant al casc urbà: carrers Sant Domènec (amb 4, era un dels dos carrers més poblats del poble i amb les cases més petites, apinyades i poc ventilades), Sant Cristòfol (2), Duc de la Torre (2), Duc de la Victòria (2), Sant Benet, Desemparats, Llimoners, Desemparats, Bonaire, Sant Jaume, Virtuts, Roser, Trinitat, Llibertat, Sant Joan, Serra i a la plaça Picornell, com al terme municipal: l'Era Alta/Calvari (2) i les partides Vinyals i Pedregals.

(*) No és aquesta la primera aproximació que es fa sobre la incidència de la grip de 1918-19 a Ondara. Yolanda Frases Portolés, Ana María Morell Sapena i Dora Pérez Roig, d'Ondara, María José Mulet Pons, de Gata, i José Raúl Noguera Pons, de Pedreguer, ja ho feren a finals dels anys 80 del segle XX, en el marc d'un treball que va veure la llum en el III Congrés d'Estudis de la Marina Alta i en les actes publicades d'aquest esdeveniment (*'El partit judicial de Dénia davant la grip de 1918-19'*), un extracte del qual fou publicat per les tres primeres autores (*'Ondara i la grip de 1918/19'*) en el llibret de festes de Sant Jaume de 1989.